

Araplarda Halk Hekimliğine Dair Bazı Tespitler*

Some Observations on Folk Medicine in Arabs

İbrahim Ünalani¹

¹Dr Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı AD.
<https://orcid.org/0000-0002-3656-8832>

ÖZET

Amaç: Bu çalışma Cahiliye döneminden itibaren Araplar arasında uygulanan halk hekimliği yöntemlerini tespit etmeyi, hastalıkların ve tedavilerin sosyal ve kültürel hayata etkilerini ortaya koymayı ve Araplar arasında şifa verdiği inanan mekânlara dair (şehir, türbe vb. ziyaret yerleri) örnekler vermeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Bu çalışma 25.03.2022 tarihinde "Geçmişten Günümüze Araplarda Halk Hekimliği" adıyla Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Koordinatörlüğü birimi tarafından 2022/69002-02 proje koduyla desteklenmiştir. Halk hekimliğiyle ilgili bazı bilgiler Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiş ve Araplardaki halk hekimliği yöntemleri majik (büyüsel) ve akılcı (gerçekçi) yöntemler olarak tasnif edilmiştir.

Bulgular: Araplarda halk hekimliğinin geçmişi İslamiyet öncesi döneme (Cahiliye dönemine) kadar dayanmaktadır. O dönemlerden itibaren hastalıkların tedavisinde majik ve akılcı yöntemler uygulanmıştır. Eski Mısır döneminden kalan belgelerde de halk hekimliğine dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Arap seyyahlar seyahatnamelerinde şifa amacıyla ziyaret edilen türbe, şifalı su, taş vb. ziyaret yerlerinden söz etmişlerdir. Çalışmada literatür tarama yapılarak çeşitli Türkçe ve Arapça kaynaklardan konuyla ilgili veriler tespit edilmiştir.

Sonuç: Çalışma neticesinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de Araplar arasında çeşitli halk hekimliği yöntemlerinin uygulandığı belirlenmiştir. Bu yöntemlerin bir kısmı koruyucu bir kısmı da tedavi edici özellik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye Dönemi, Halk Hekimliği, Arap Kültürü, Tedavi.

ABSTRACT

Objective: The aim of this study is to identify the methods of folk medicine practised among the Arabs since the Jahiliyya period, to show the impact of diseases and treatments on social and cultural life, and to give examples of places (towns, shrines, etc.) considered to have healing properties among the Arabs.

Method: This study was supported by Bayburt University Scientific Research Project Coordinatorship unit with the project code 2022/69002-02 under the name of "Folk Medicine in Arabs from Past to Present" on 25.03.2022. Some information on folk medicine was translated from Arabic into Turkish, and the methods of folk medicine among Arabs were classified as magical and rational (realistic) methods.

Findings: The history of Arabic folk medicine dates back to the pre-Islamic period (Jahiliyya period). Since that time, magical and rational methods have been used in the treatment of diseases. Information about folk medicine can also be found in documents from the ancient Egyptian period. In addition, Arab travelers mentioned in their travelogues sanctuaries, healing waters, stones, etc., which were visited for healing purposes. The study searched the literature, data on the subject were obtained from various Turkish and Arabic sources.

Conclusion: We found that various methods of folk medicine are used among Arabs today as in the past. Some of these methods have a protective and others a therapeutic character.

Keywords: Jahiliyya Period, Folk Medicine, Arab Culture, Treatment.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2023; 13 (2):346-354

DOI: 10.31020/mutfd.1278061

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 06 Nisan 2023; Kabul Tarihi - Accepted: 16 Mayıs 2023

İletişim - Correspondence Author: İbrahim Ünalani <iunalani@bayburt.edu.tr>

Giriş

Hangi toplumda olursa olsun halk hekimliğinin geçmişi insanlık tarihi kadar eskidir. Henüz bilimin gelişmediği dönemlerde insanlar hastalıkları tanrıların bir cezası olarak görmüşler ve hastalıklardan korunmak için tanrıları hoş tutup onlara çeşitli kurbanlar sunmuşlardır. Bu durumdan Cahiliye dönemi Arapları için de söz edilebilir. Cahiliye döneminde Araplar yılan, tavşan, kirpi, ceylan vb. hayvanları cinlerle ilişkilendirmişlerdir. Cinlerin bu hayvanların suretine girdiklerini düşünerek bu hayvanları öldürenlere cinlerin hastalık bulaştıracaklarına inanmışlardır.¹ Bir kişi amansız bir hastalığa yakalandığında bu durum hastanın yılan öldürdüğü için cinlerin ona musallat olması olarak düşünülmüştür. Hastalığı tedavi etmek için de çamura deve şekli verilmiş, bunun üzerine bir çuval geçirilmiş ve çuval; arpa, buğday, hurma vb. yiyeceklerle doldurulmuştur. Çamurdan devenin kuruması için hastanın odasının batı tarafındaki kapıya bırakılmıştır. Bir gece burada kaldıktan sonra eğer devenin şekli bozulmamışsa öldürülen yılanın bu hediye kabul etmediği düşünülmüş ve hediye miktarı artırılmıştır. Eğer devenin şeklinde bozulmalar olmuşsa da yılanın hediye kabul ettiği düşünülmüş ve hastanın kısa sürede iyileşeceğine inanılmıştır. Aynı şekilde hasta olan kişiler putlardan medet umarak onlardan yardım dilemişler ve onlara adakta bulunmuşlardır. Adakta buldukları ve “sâibe” olarak nitelendirdikleri develere hiçbir surette dokunmayarak onları putlara bağışlamışlardır.²

İnsanoğlu ilkçağlardan itibaren hastalıklarını tedavi etmek için birtakım yöntemler geliştirmiş çevrelerinde gördükleri bitkileri, ağaçları, hayvanları ve madenleri hastalıklarının tedavisinde kullanmıştır. İslamiyet öncesinden itibaren Arap toplumları da ait oldukları coğrafyanın kendilerine sundukları imkânlar ölçüsünde hastalıklarını tedavi etmişlerdir. Eski Mısır döneminde Araplar her türlü ot ve ağaçları, çeşitli madenleri ve taşları, hayvan uzuvlarını, çiğ et ve kurutulmuş taze kanı hastalıklarının tedavisinde kullanmışlardır. Eski Mısırlılardan kalan bir papirüste de “Ramses’in Hattuşil’e yazdığı bir mektupta, ona itimat edebileceği bir hekim (Physician) ile beraber, şifalı otlar da gönderdiğini bildirmektedir.”³ Özellikle bedevi Arapları arasında önemli bir yere sahip olan deve, Cahiliye döneminden itibaren birçok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır.² İslamiyetin Araplar arasında yayılmasıyla birlikte Hz. Peygamberin sağlık ve tedavi konusundaki tavsiyeleri Müslümanlar dolayısıyla bazı Araplar arasında sünnet olarak görülmüştür. Hz. Peygamberin bu konudaki hadisleri bir araya getirilmiş ve *Tıbbü’n-Nebi* veya *et-Tıbbü’n-Nebevi* şeklinde kitaplaştırılmıştır. Daha sonra da Buhârî’nin es-Sahîh isimli eserinde *et-Tıbbü’n-Nebevi* olarak ayrı bir bölüm altında ele alınmıştır. Tıbb-ı Nebevi çerçevesinde verilen eserlerde hadisler ve en eski dönemden başlayarak çeşitli devirlerde yaşamış hekimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Hadisler ise sağlığın önemine, koruyucu hekimliğe, meşru olan veya olmayan uygulamalara dairdir.²⁷

Eski dönemlerden kalan halk hekimliği yöntemlerinin bir kısmı unutulurken bir kısmı da yenileri de eklenerek birçok toplumda varlığını sürdürmektedir. Günümüzde geleneksel tıp, alternatif tıp vb. isimlerle de anılan halk hekimliği uygulamaları doğudan batıya birçok toplumda uygulanmaktadır. Eski Arap metinleri, Arap mitolojisi, Arap seyyahların seyahatnameleri ve Arap halk kültürü incelendiğinde Cahiliye döneminden günümüze halk hekimliği yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Araplar atalarından kalan ve geleneksel bir özellik gösteren bu kültürü farklı coğrafyalarda da olsa devam ettirmektedirler.

Amaç

Türk toplumunda olduğu gibi Arap toplumunda da halkın çeşitli hastalıklardan korunmak veya hastalıkları tedavi etmek amacıyla geliştirdiği halk hekimliği yöntemleri vardır. Bu çalışma Cahiliye döneminden günümüze Araplarda uygulanan halk hekimliği yöntemlerini ortaya koymayı ve uygulanan tedavi yöntemlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada Arap toplumunda hastalıkların ve tedavilerin algılanış biçimlerine, şifa amacıyla ziyaret edilen mekânlara ve buralarda uygulanan ritüellere yer vermek istenmektedir.

Yöntem

Bu çalışma 18.03.2022 tarihinde, “Geçmişten Günümüze Araplarda Halk Hekimliği” adı altında Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimine hızlı destek projesi olarak sunulmuş ve Bayburt Üniversitesi BAP birimi tarafından 2022/69002-02 proje koduyla desteklenmiştir. Cahiliye döneminden günümüze Mısır, Ürdün, Fas, Irak vb. Arap coğrafyası üzerinde yaşayan Arapların çeşitli hastalıklardan korunmak ve hastalıklarını tedavi etmek için uyguladıkları halk hekimliği yöntemleri çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler ışığında ortaya konulmuştur. Projenin kabul edildiği 25.03.2022 tarihinden itibaren konuyla ilgili kaynak taraması yapılmış kaynakların bir kısmı Milli kütüphaneden bir kısmı ise satın alınarak sağlanmıştır. Mili Kütüphaneden temin edilen kaynaklar ve bunlara ait bilgiler **Tablo 1**'de verilmiştir.

Tablo 1. Araplarda halk hekimliğiyle ilgili olarak Milli Kütüphaneden elde edilen kaynakları gösteren tablo.

Kitap İsmi	Kitabın Yazarı	Tahkik Eden	Yayın Yılı	Yayın Yeri
Kitabu'l-Hayvan 2	el-Cahiz	Fuad el-Bustanî	1928	Beyrut: Mektebetu'l-Kasolikiyye
Kitabu'l-Hayvan 3	el-Cahiz	Fuad el-Bustanî	1928	Beyrut: Mektebetu'l-Kasolikiyye
Kitabu'l-Hayvan	el-Cahiz	Abdusselam Muhammed Harun	1938	Kahire: Matbaatu Mustafa
Tercüme-i muhtasar-i el-Buldân	İbnu'l-Fakih	H. Mesud	1970	Bünyad-ı Fehreng-i İrân
Hayâtu'l-Hayavân	Kemâleddîn ed-Demîrî	Hafız Osman Nuri	1881	Yok
el-Egânî	el-İsfahani	Yok	1955	Beyrut: Dârü's-Sekâfe
el-Mufassal fi tarihi'l-Arabi	Cevad Ali	Yok	1993	Bağdat: Bağdat Üniversitesi
Kable'l-İslam				
İslâmdan önce Arap tarihi ve cahiliye çağı	Neşet Çağatay	yok	1957	Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
İslâm Öncesi Arap Mitolojisi	İbrahim Usta	yok	2015	Ankara: Ankara Okulu Yayınları

Ayrıca en-Nâblusî'nin *el-Hakîka ve'l-Mecâz fî Rihle Bilâdi's-Şâm ve Mısır ve'l-Hicâz*, el-Lukaymî'nin *Mevânihu'l-Uns bi-Rihletî li-Vâdî'l-Kuds* ve el-Ayyâşî'nin *er-Rihletu'l-Ayyâşîyye* isimli seyahatnameleri çalışma öncesinde irdelenmiş, yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen halk hekimliği uygulamaları 2023 Ocak ayından itibaren makale olarak hazırlanmıştır.

Bulgular

Arap halk hekimliği kaynağını Cahiliye döneminde uygulanan tedavi yöntemlerinden ve Paganist kültürden alarak nesilden nesile aktarılmıştır. Arap ülkelerinde halk, çeşitli hastalıklarından korunmak ve hastalıklarını tedavi etmek için halk hekimliği yöntemlerine başvurmaktadır. Bu doğrultuda Arap halkları kendi yörelerine özgü bitkilerden, hayvansal ürünlerden ve çeşitli madenlerden yararlanmaktadır. Bunların dışında dua, okuma üfleme, kurban sunma, kâhinlere başvurma, sihir vb. inanışlar çevresinde gelişen ve majik özellik gösteren halk hekimliği yöntemleri de vardır. Hastalıklar ve uygulanan tedaviler Arap toplumlarının sosyal ve kültürel hayatlarını etkilemiştir. Ayrıca Araplar arasında hastalıklara şifa verdiği düşünülen çeşitli mekânlar vardır. Özellikle Arap seyyahlar seyahat ettikleri Arap şehirlerinde gözlemledikleri veya uyguladıkları halk hekimliği tedavi yöntemlerinden ve şifa amacıyla ziyaret ettikleri türbe vb. ziyaret yerlerinden de söz etmişlerdir. Bu seyahatnamelere İbn Battutâ'nın ve Evliya Çelebi'nin seyahatnameleri, el-Ayyâşî'nin *er-Rihletu'l-Ayyâşîyye* isimli seyahatnamesi, İbn Ma'sûm'un *Sulvetu'l-Garîb ve Usvetu'l-Erib* adlı eseri, en-Nâblusî'nin *el-Hakîka ve'l-Mecâz fî Rihle Bilâdi's-Şâm ve Mısır ve'l-Hicâz* ve el-Lukaymî'nin *Mevânihu'l-Uns bi-Rihletî li-Vâdî'l-Kuds* isimli seyahat kitapları örnek verilebilir.

1. Hastalıkların ve Tedavilerin Sosyal ve Kültürel Hayata Etkileri

Hastalıklar ve bunların tedavileri Araplar arasında din değişikliklerine, göçlere, savaflara ve bunlara benzer pek çok sosyal ve kültürel durumlara yol açmıştır. Sinirsel ve ruhsal rahatsızlıkları olan Hîre hükümdarı Numan, Marişo Azha adlı Hristiyan ruhbanın uyguladığı tedaviyle hastalığına şifa bulmuştur. Bunun üzerine Numan'ın hem kendisi hem de ailesi Hristiyanlığı benimsemiştir.⁴ Bu örnekte olduğu gibi çok sayıda ruhban, Arap

yarımadasının çeşitli yerlerinde yaşayan Araplar arasında gezinip onların hastalıklarını tedavi ederek İslam fethinden önce Araplar arasında Hristiyanlığın yayılmasına sebep olmuştur.⁵ İbn Battûta Ravda Adası'na yaptığı ziyarette Melik Nâsir'ın incinen elinin iyileşmesi sebebiyle düzenlenen bir şenlikten söz etmiştir. Söz konusu bu şenlikte çarşılar süslenmiş, kumaşlar asılmış ve şenlik birkaç gün sürmüştür.⁶

Hastalıkların algılanış biçimleri toplumlara ve çağlara göre farklılıklar göstermektedir. İslam fethine kadar Hîre Şehri'ndeki Araplar arasında sedef hastalığını bir kusur olarak görülmüşler ve bu hastalığı baras olarak isimlendirmişlerdir. Ayrıca sedef hastalığı olan kişilerle aynı sofrada yemek yememeye özen göstermişlerdir. Bu hastalık kişileri toplumdan soyutladığı için sedef rahatsızlığı olan kişiler toplum içine çıkmamaya özen göstermişlerdir. Bu nedenle de kasideleriyle ünlü Halza Yeşkuri, sedef hastası olduğu için Amr b. Hind'in önünde kasidelerini okumak istememiş ve kasidelerini perde ardında söylemiştir. Kasideleri çok beğenilince de Amr b. Hind perdeyi kaldırmasını emretmiştir.^{4,7}

2. Şifa Verdiğine İnanılan Mekânlar (Şehirler, Türbeler vb. Ziyaret Yerleri)

Tarih boyunca Araplar arasında çok fazla rağbet gören ve havasıyla, suyuyla şifa verdiğine inanılan şehirler ve mekânlar vardır. Örneğin Irak'ın batısında Sevad bölgesinde bulunan Hîre şehri; havasıyla, akarsularıyla ve huzur veren doğasıyla hastalıklara şifa veren bir yer olarak görülmüştür. Hatta Araplardan bazıları Hîre'de bir gün veya bir gece kalmayı hastalığın bir yıllık tedavisinden daha faydalı görmüşlerdir.⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahanî de Hîre şehrinin hastalıklara şifa veren bir yer olduğundan söz ederek hastayı ilaçtan daha çok tedavi ettiğini belirtmiştir.⁹ Suyundan ve havasından dolayı Hîre Şehri'nin şifa veren bir yer olarak görülmesi çeşitli efsanelere de konu olmuştur. "I. Yazdicerd çocukları yaşamadığı için havası, suyu iyi ve hastaliksiz bir yer araştırır. Ona, Hîre'nin arka tarafındaki topraklar tavsiye edilir. Bunun üzerine I. Yazdicerd oğlu Behram-ı Gûr'u, Numan'ın himayesine verir ve çocuğu için Havernak Saray'ını yaptırıp onu oraya yerleştirmesini emreder." Hîre'nin şifa veren özelliği burasının bir tıp merkezi hâline gelmesine neden olmuş ve çok sayıda tıp âliminin buraya gelmesini sağlamıştır. Ayrıca diğer bölgelerden gelen hastalar da tedavi olmak için Hîre'ye gelmiştir.⁵

Seyahatnameler, seyyahların gezip gördükleri yerler hakkında bilgiler verdikleri önemli eserlerdir. Seyyahlar bazı seyahatlerini buldukları yerlerdeki bulaşıcı hastalıklardan korunmak için yapmışlardır. Bununla birlikte seyahat sağlıklı bir yaşamın koşullarından biri olarak görülmüştür. Hz. Peygamber "seyahat ediniz, sıhhat bulunuz" diyerek sağlık için seyahati önermiştir. Ayrıca seyahat bir ruh ve beden antrenmanı olarak görülmüş seyahatle ruhların donukluktan, bedenlerin ise hastalıktan kurtulacağı düşünülmüştür.^{10,11} Sağlığa dair her şey bazen seyyahlar için muhteva özelliği de göstermiştir. Seyyahlar seyahatnamelerinde gezip gördükleri yerlerdeki hastalıklardan, hekimlerden, hastanelerden, şifa merkezlerinden söz etmişler, ayrıca karşılaştıkları veya bizzat kendilerinin uyguladıkları halk hekimliği yöntemlerinden de bahsetmişlerdir. Bu konuda Arap coğrafyasındaki şifa veren mekânların anlatıldığı halk hekimliğine dair bilgiler veren seyahatnameler bulunmaktadır. İbn Ma'sûm *Sulvetu'l-Garîb ve Usvetu'l-Erîb* isimli seyahatnamesinde, Arabistan (Mekke)-Hindistan (Haydarabad) arasında yapılan seyahatte karşılaştığı farklı ağaç türlerine ve bunların faydalarına yer vermiştir. Karabiber ağacından söz ederken bu bitkinin ateşli hastalıklarda kullanıldığını belirtmiştir.¹² Evliya Çelebi Mısır seyahati esnasında Ravda Adasını ziyaret etmiş ve burada bir gece kalan hastanın ertesi günü tazelenip şifa bulacağını söylemiştir.¹³ Osmanlı dönemi Arap edebiyatı seyyahlarından olan Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin Fas'tan Mısır'a oradan da Haremeyn'e yaptığı seyahati ihtiva eden *er-Rihletu'l-Ayyâşîyye* isimli seyahatnamesi Arap halk hekimliğine dair bilgiler veren önemli bir kaynaktır. Seyahatnamede seyyah gerek karşılaştığı gerekse kendisinin de uyguladığı halk hekimliği yöntemlerinden ve şifa verdiğine inandığı türbe ve diğer ziyaret yerlerinden söz etmiştir. Ayrıca o, seyahatnamesinde çeşitli hastalık isimlerine yer vermiş ve bu hastalıkların çevresinde gelişen inanışlara da değinmiştir. el-Ayyâşî'nin belirttiği üzere o dönemlerde Medine'de en fazla karşılaşılan ve çok sayıda kişinin muzdarip olduğu hastalıklardan biri sarhummadır.

Medine halkının sarıhummaya bakışını el-Ayyâşî şu sözlerle belirtmiştir: “Medine’nin sıtmasına kulak ver. Mutlaka size de lazımdır çünkü bu Hz. Peygamber’in onu ziyarete gelenlerin günahlarını temizlemek için ikramıdır ve hediyesidir.”¹⁴ Buradan anlaşılacağı üzere Medine halkı sarıhumma hastalığını Hz. Peygamber’in bir hediyesi olarak görmüştür.¹⁵ el-Ayyâşî de bir kere Mekke’de bir kere de Medine’de hummaya yakalanır. İlk olarak Mekke ziyareti esnasında Mekke’nin sıcağına dayanamaz ve hummaya tutulur ancak hacamat yaptırarak şifa bulur. Medine’deki hummadan da kaldığı yerden uzun bir süre çıkmayarak kurtulduğunu bildirir. Seyahati esnasında çok sayıda türbeyi, Allah dostlarının ve âlimlerin mezarlarını ziyaret eden el-Ayyâşî; bazı türbelerin şifa bulmak amacıyla ziyaret edildiğini söylemiştir. Bu tür yerlerde hastalar “onun bereketini aldım şükürler olsun” diyerek türbeden ayrılmaktadır. Ayrıca bazı türbe veya mezar ziyaretlerinde hastalar şifa bulmak için ziyaret ettikleri mezar topraklarını yalamakta veya suyla karıştırıp içmektedir. Bu doğrultuda Hz. Hamza’nın mezar toprağı da özellikle ateşli hastalıklar için şifalı olarak görülür. Benzer şekilde toprağı şifalı olarak görülen ve bilimsel çalışmalarla şifalı olduğu tescil edilmiş bir çukurdan söz etmiştir. Özellikle sıtma rahatsızlığının tedavisinde kullanılan bu toprak suyla karıştırılır ve sıtma olan hasta, topraklı suyla yıkanır. Bir yıldır sıtmadan rahatsız olan bir çocuk bu toprağı kullandığında sıtması sona ermiştir. Ayrıca seyyah bu toprağın ziyarette bulunamayan kişilere de şifa amacıyla götürülebileceğini bildirmiştir. Kendisi de bazı hastalıklarının tedavisinde kullanmak için söz konusu bu topraktan bir miktar almıştır. el-Ayyâşî şifalı toprakların yanı sıra Medine halkının şifalı olarak gördüğü bazı pınarlardan ve kuyulardan da söz etmiştir. Erîs Kuyusu’nun yanındaki el-‘Ayn Zerkâ’u (Mavi Pınar) bunlardan biridir. Hasta kişiler buraya getirilerek el-‘Ayn Zerkâ’u’nun suyuyla yıkandırılır. Gelemeyecek durumdaki hastalara da su götürülüp aynı işlem yapılır. Kendisinin de tecrübe ettiği Budâ’a Kuyusu da birçok hastanın şifa niyetine ziyaret ettiği yerlerden biridir. Rahatsızlandığında Budâ’a Kuyusu’na gönderildiğini ve burada yıkanarak iyileştiğini ifade eden seyyah, bu konuda başka âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.^{14,15} Benzer tespitler el-Ayyâşî’nin çağdaşı olan Abdulganî en-Nâblusî’nin *el-Hakîka ve’l-Mecâz fi Rihle Bilâdi’s-Şâm ve Mısr ve’l-Hicâz* isimli seyahatnamesinde de mevcuttur. Abdulganî en-Nâblusî, Kelb Nehri’nden bahsederken burasının suyunun şifa verdiğini ve halkın hastalıklarına şifa bulmak için bu sudan içtiğini söylemiştir. Mısır ziyareti esnasında Sultan Kayıtbay’ın mezarı başında bulunan bir taşın üzerinde Hz. Peygamber’e ait olduğu rivayet edilen bir ayak izinden bahsetmiş ve bu taşı mesh edenin hastalıklarına şifa bulacağını bildirmiştir. Seyahati boyunca türbe ve kabir ziyaretlerinde bulunan en-Nâblusî, bazı türbelerin hastalıklara şifa bulmak amacıyla ziyaret edildiğini gözlemlemiştir. Ayrıca el-Ayyâşî gibi o da Budâ’a Kuyusu’nun şifalı suyundan istifade etmiştir. Zemzem Kuyusunu ziyareti esnasında hadis-i şeriflere dayandırarak zemzem suyunun hastalıklara şifa olduğunu ifade etmiştir. Abdulganî en-Nâblusî *el-Hadratul-Unsiyye fi’r-Rihleti’l-Kudsiyye* isimli seyahatnamesinde de Kudüs’deki şifa hamamından söz etmiş ve burasının suyunu zemzeme benzetmiştir.^{15,16} Muhammed Es’ad el-Lukaymî ed-Dimyâtî, *Mevânihu’l-Uns bi-Rihleti li-Vâdî’l-Kuds* isimli seyahatnamesinde yer verdiği bir şiirinde Mescid-i Aksa’nın eşik toprağının hasta gözlere şifa olduğunu belirterek ziyaret edenlere bu toprakları gözlerine sürmesini önerir.¹⁷ İbn Battûta seyahatnamesinde seyahat ettiği şehirlerde yetişen ürünlerden söz ederken özellikle de meyvelerin hangi hastalıklara iyi geldiğini bildirmiştir. Örneğin Yemen’e Dönüş, Umân ve Hürmüz’e Doğru Yolculuk bölümünde tenbûl ağacından söz ederken onun şifalı özelliğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Önce hindistan cevzine benzeyen küçük bir yemiş diye tarif edebileceğimiz fevfelden alınır. Bu yemiş, minik parçalara ayrılıncaya kadar ufalanır ve ağza atılır. Sonra tenbûl yaprağının üzerine bir parça kireç konulup ağza alınır, fevfel ile çiğnenir. Bu karışımın özelliği, ağza ferahlık vermesi, kötü kokuları gidermesi, hazmı kolaylaştırması ve aç karnına içilen suyun zararını önlemesidir. Cinsi gücü artırdığını da buraya eklemek gerekir.”⁶

3. Halk Hekimliği Yöntemleri

Cahiliye dönemi Arapları tıp bilgilerinin bir kısmını Babil’den edinmiş bir kısmını ise geleneksel çöl hayatı sürdüren Bedevilerin basit tedavilerinden almıştır. İslam öncesi Araplarda hastalıklar karşısında iki tür tedavi

uygulanmıştır: “Biri, kâhin ve arrafların usulü, öteki ilaçla tedavi usulüdür.”³ Arafların hastalıkları tedavi etmek için uyguladıkları büyü nitelikli uygulamalar büyüsel veya majik uygulamalar olarak adlandırılabilir. İlaçla yapılan tedaviler ise bitkisel karışımları, hayvansal ve madensel ürünleri içerdiği için gerçekçi veya akılcı yöntemler olarak nitelendirilebilir.

3.1. Majik (Büyüsel) Yöntemler

Araplarda büyüsel tedavi yöntemlerinin geçmişi, Cahiliye dönemine uzanmaktadır. Bu dönemde hastalıklar arraflar ve kâhin olarak nitelendirilen kişiler tarafından tedavi edilmiştir.¹⁸ Arapçada “hâzi” kelimesiyle ifade edilen kâhinler Cahiliye döneminde din, felsefe ve ilim dışında tababetle de meşgul olan kişilerdir. Araflar hemen her konuda kâhinlere başvurduğu gibi hasta olduklarında da kâhinlerin önerilerini dikkate almışlardır. Bu dönemde başı ağrıyan veya vücuduna yel giren kişiler kâhinlere başvurmuşlar. Kâhinler de efsunla ve sihirli sözlerle hastaları tedavi etmişlerdir.¹⁹ Bu yöntem Araflar arasında “rukye” olarak adlandırılmıştır.² Ayrıca vücuda girdiğinde hastalığa sebep olduğu düşünülen kötü ruhlar çeşitli büyüsel yöntemlerle uzaklaştırılmaya çalışılmış ve bu şekilde hastalığın tedavisi gerçekleştirilmiştir. Muskalarla, büyüsel sözlerle ve tapınaklara kurban adanarak hastalıkların tedavi edildiği düşünülmüştür. Örneğin bulaşıcı hastalığın olduğu bir ortama gidildiğinde hastalığı önlemek için eşek gibi anırılmış veya yılan soktuğunda hastanın elbisesine ziller takılmıştır. Çocukların süt dişleri çıktığında “bundan daha güzeliyle değiştir” diyerek güneşe doğru fırlatmaları ve bu şekilde dişlerinin sağlam olacağına inanmaları Cahiliye döneminden kalan büyüsel uygulamalar arasında yer alır.¹⁸ Eski Mısır’da büyüsel yöntemler doğrultusunda ilahlardan medet uman hastalar, mabetlere giderek sihrî tedavilerden de yararlanmışlardır. Gerek hastalıklardan korunmak gerekse hastalıkları tedavi etmek için çeşitli sihrî sözlere ve dualara başvurmuşlardır. Örneğin nezleyi “Ey baş nezlesinin oğlu baş nezlesi (koriza) kemikleri kıran kafatasını parçalayan, beyni burkan, başın yedi deliğini hasta eden baş nezlesi; Re’nin hizmetkârı Thot’un perestîşkârı baş nezlesi, işte sana karşı bir şerbet, seninle mücadele etmek için bir ilaç: dünyaya erkek çocuk getirmiş bir kadının sütü ile kokulu sakız” sözleriyle tedavi etmeye çalışmışlardır.²⁰ Ayrıca hastalıklardan koruyucu ve hastalıkları uzaklaştırıcı muskallardan istifade etmişlerdir. Diğer taraftan rahip hekimler tıbbi bitkileri mabet yakınlarındaki bahçelerde yetiştirmişler ve etkisini artıracığı inancıyla bu bitkileri mehtaplı gecelerde toplamışlardır. Aynı amaçla bazı bitkilere de tanrısal isimler vermişlerdir.²² el-Câhız *Kitâbu’l-Hayevân* adıyla bilinen yedi ciltlik eserinde tâun hastalığının cin ve şeytanın mızrak dürtüsünden kaynaklandığını söylemiştir.²²

Ürdün’ün başkenti Amman’da çocuğu olmayan ve kısır olarak nitelendirilen kadınların nazardan dolayı hamile kalamadığına inanılır. Bu durumda hocalara muska yazdırılır veya bahur adı verilen, yakıldığında koku ve duman çıkaran bitki kökleriyle veya tohumlarıyla ev tütsülenir. Bu şekilde evdeki nazarın ve kötü enerjinin yok olacağına ve kısır kadının çocuğu olacağına inanılır. Ayrıca kısır olduğu düşünülen kadının üstüne hamile başka bir kadın üç kez oturup kalkar. Böylece kadının hamile olacağı düşünülür. Buradaki uygulama ile hamile kadının doğurganlık özelliğinin kısır kadına aktarılacağına inanılır. Benzer uygulama doğumu kolaylaştırmak için de yapılır. Doğum yapacak kadın kocasının elbiselerini ters giyer. Doğumu yaptıran ebe beş kez Felak suresini okur. Daha sonra da 99 taneli olan ve siyah mercandan oluşan bir tesbihi doğum yapan kadının başından beline doğru geçirir. Bu ritüelle kadının doğumunun kolaylaşacağına inanılır.²³ Iraklı Araflar her türlü hastalık için Bağdat’taki Şeyh Abdülkadir Geylânî Hazretleri’nin türbesini ziyaret ederler. Ayrıca çocuğu olmayan kadınlar çocuk sahibi olana kadar buradaki kuyudan su çekip bu suyla yıkanarak çocuk sahibi olacaklarına inanırlar. Yine çeşitli hastalıklardan kurtulmak ve şifa bulmak için Musa Kazım Hazretleri’nin türbesine giderek buradan kâfur mumu satın alırlar. Mumu ellerinde tutarak “şemea’ el Kazım şemea’ el Kazım” diyerek şifa dilerler. Türbe ziyaretleri dışında Iraklı Araflar arasında kutsal olarak görülen çeşitli bayramlarda da halk hekimliğiyle ilgili uygulamalara yer verilir. Örneğin Şaban ayının ilk pazar gecesinde

kutlanan Zekeriya Bayramı'nda çocuk sahibi olamayan kişiler, doksan yaşında kısır eşinden çocuğu olan Hz. Zekeriya gibi rızıklandırılmak ve çocuk sahibi olmak için bolca dua ederler.²⁴

3.2. Akılcı (Gerçekçi) Yöntemler

Gerçekçi yöntemler, bitkisel, madensel ve hayvansal droglar kullanılarak yapılan yöntemlerdir. Bitkilerin dalları, yaprakları, kökleri, kabukları, meyveleri, çekirdekleri veya tohumları birer ilaç özelliği gösterdiği gibi hayvanların da etleri, yumurtaları, tüyleri, derileri, yağları, kabukları, salya ve tükürükleri, kanları, dışkı ve idrarları geleneksel tıpta birer ilaç özelliği gösterir. Tıpkı büyüsel yöntemlerde olduğu gibi akılcı (gerçekçi) yöntemlerin geçmişi de Cahiliye dönemine dayanmaktadır. Cahiliye döneminde Araplar büyüsel yöntemlerin yanı sıra çeşitli bitkileri, hayvansal ürünleri ve madenleri kullanılarak da hastalıkları tedavi etmeye çalışmışlardır.¹⁸ Çeşitli bitkilerin tohumları ve bal, Cahiliye döneminde çok sayıda hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Özellikle bal, iç hastalıkların tedavisinde şifalı bir ilaç olarak görülmüştür.²⁰ Felçli kimselere, kutsal olarak görülen kabile reislerinin kanı sulandırılarak içirilmiştir. Kuduz olanlar için de kabile reislerinin kanı hayvanın ısırıldığı yere sürülmüştür. Gözlerinde şaşılık olanlar dönen değirmen taşına baktırılmış, felçli kimselere kutsal olarak görülen kabile reislerinin kanları sulandırılarak içirilmiş veya kuduz olanlara kabile reislerinin kanları sürülmüştür.²⁵ Cahiliye döneminden itibaren karganın eti, kanı, yumurtası ve organları çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Şehveti artırmak için karganın dalağı bir insan üzerine asılmış, basuru iyileştirmek için karganın kanı kurutulup basur üzerine sürülmüş ve karga etinin kulunç rahatsızlığına şifa olduğuna inanılmıştır. Aynı şekilde deveyle ilgili birçok ürünün çeşitli hastalıklara şifa olduğu düşünülmüştür. Örneğin devenin külleri akan kanın üzerine serpilerek kanamanın durması sağlanmış, kısır kadınlar devenin iliğini üzerinde taşıyarak hamile kalmayı amaçlamıştır. Karaciğer tümörünü tedavi etmek için deve idrarı içilmiştir. Ayrıca Filistin bölgesindeki Araplar zayıf ve hasta çocuklarını deve idrarıyla yıkayarak onların iyileşip kuvvetleneceğini düşünmüşlerdir.²

Eski Mısır'da da gerçekçi yöntemlerle yapılan tedavilerde üç tür drogdan yararlanmıştır. Bunlar her türlü otlar ve ağaçlar, çeşitli madenler ve taşlar, hayvan uzuvları, çiğ et ve kurutulmuş taze kandır. Eski Mısır'da halk hekimleri insanda hâsıl olan hastalıkları bu tür ilaçlarla tedavi etmişlerdir.³ Sindirim bozukluklarında, göz ve cilt hastalıklarında aloe veradan; öksürük ve kollarda oluşan ağrı için pelin otundan; romatizma ve yanıklar olması durumunda da kişniş otundan yararlanmışlardır.²¹

Gerçekçi yöntemler doğrultusunda uygulanan dağlama yöntemi, Araplar arasında kullanılan en eski tedavi yöntemlerinden biridir.²⁵ Cahiliye döneminde harici kanamaları durdurmak için kanamanın olduğu organ kızgın yağa batırılmıştır. Benzer şekilde yaraların üzerine hasır külü serpilmiş veya tuz kapatılmıştır.¹⁸ O dönemde ateşin mikrobi öldürdüğüne inanıldığı için hastalıklı uzuvlar ateşe tutulmuş ve bıçakla kesilmiştir.³ Araplar için önemli tedavi merkezlerinden biri olan Hîre'de bazı hastalar halk hekimliği tedavi yöntemlerinden biri olan dağlama yöntemiyle tedavi edilmişlerdir. Örneğin karnından rahatsızlığı olan Ebû Muayr adlı bir Kureyşli tedavi olmak için Hîre'ye gelmiş ve buradaki hekimler ateşle dağlama yaparak Ebû Muayr'ı tedavi etmişlerdir.⁵ Dağlama yöntemi Hz. Peygamber döneminde yasaklanmış ve Hz. Peygamber yalnızca zorunlu olduğu durumlarda dağlama yönteminin uygulanmasına izin vermiştir. Bir hadisi şerifinde de "şifa üç şeydedir: Bal şerbeti içmek, hacamat yaptırmak ve yarayı dağlamak. Ancak ben dağlamayı yasakladım" buyurmuştur. İnsana zarar vermeyen hayvanların öldürülmesini doğru bulmayan Hz. Peygamber, ilaç ve tedavi maksadıyla hayvanların kullanılmasına müsaade etmiştir. Bu doğrultuda ilaç yapmak isteyen bir hekimin kurbağayı öldürmesine izin vermiştir. Hastalıkların tedavisinde şifalı bitkilerin kullanılmasını tavsiye eden Hz. Peygamber, bir çeşit müşhil ilacı vazifesi gören fakat hastaya acı ve ağrı veren boğumluca otu yerine sinameki otunun kullanılmasını önermiştir. Ayrıca çocuklarda karşılaşılan bademcik iltihabının sıkılarak tedavi edilmesi yerine "kustu'l-bahri" yani udu hindi yağıyla tedavisini uygun bulmuştur.²⁶ Bitkisel ve hayvansal ürünlerle yapılan tedavi daha sonraları da devam etmiştir. Örneğin Bağdatlı Hristiyan hekim İbn Butlân,

çoğunlukla balığın içinde bulunan amberin kalbi ve beyni güçlendirip bünyeyi kuvvetlendirdiğini, felce faydalı olduğunu özellikle de yüz felcinde ve balgamda yarar sağladığını belirtmiştir.¹² Amman Şehri'nde hamile kalamayan kadınların sırt bölgesine hacamat yapılır. Çeşitli otlar kaynatılır, çocuğu olmayan kadın bu otların buharında bir müddet oturur şekilde bekler ve daha sonra hemen yatar. Ayrıca kısır kadınların başına öldürülen bir erkeğin kanı sürülür. Doğumun kolay geçmesi için hamile kadın doğuma yakın bol bol hurma yer. Doğumdan sonra da kadının çabuk iyileşmesi için tarçın kaynatılıp kadına içirilir. Bebeğin göbek bağı kesildikten sonra göbek deliğinin çevresi tuzlu suyla silinir ve buraya zeytinyağı sürülür. Bu şekilde yaranın enfeksiyon kapması önlenir ve çabuk iyileşmesi sağlanır.²³ Irak'ta yaşayan Araplar da yılan ve akrep sokmalarında ve çeşitli yaralarda eski madeni Irak parasını yaranın üzerine bastırarak yaralı bölgeyi tedavi etmeye çalışırlar. Ayrıca bazı Iraklı Araplar, killerin efendisi olarak niteledikleri bir kili yaranın üzerine sürerek yarayı iyileştireceklerine inanırlar. Kanamalarda ise kanayan bölgenin üzerine fırın külü serpererek kanamayı durdururlar.²⁴

Sonuç

Cahiliye döneminden itibaren Araplar arasında yapılan halk hekimliği uygulamalarının çok sayıda örneği mevcuttur. Bu çalışmada söz konusu örneklerin küçük bir bölümüne yer verilerek Araplarda halk hekimliğine dair genel bir bilgi verilmek istenmiştir. Farklı coğrafyalarda yaşayan Araplar, kendi coğrafyalarına uygun ürünlerle tedavilerini gerçekleştirmekle birlikte şifalı olarak görülen bazı ürünlerle benzer tedavi yöntemleri geliştirmişlerdir. Araplar halk hekimliği konusunda çok zengin bir kültüre sahip olmuşlar ve zaman zaman Arap halk tıbbı üzerine eserler vermişlerdir. Özellikle Hz. Muhammed'in tıp konusundaki hadislerini ihtiva eden Tıbbı Nebevi kitapları Araplardaki tedavi yöntemleri konusunda bilgi veren önemli eserlerdendir. Arap ülkelerine yapılan seyahatlerde seyyahların; halk hekimliğine dair tespitlerini ve halk tarafından şifa verdiği düşünülen türbeler ve diğer ziyaret yerlerine dair izlenimlerine eserlerinde yer vermeleri de oldukça önemlidir. Ayrıca hayvanlar üzerine yazılmış çeşitli kitaplarda, yazarlar hayvansal ürünlerle yapılan tedavilerden söz ederek Araplardaki halk hekimliğine kaynaklık etmişlerdir. Araplarda genel olarak halk hekimliği yöntemleri majik ve akılcı bir özellik gösterir. İslamiyet öncesi Arap toplumlarında kâhinler ve arafklar aracılığıyla yapılan büyüsel uygulamalar, İslamiyet'i kabul eden Araplar arasında da uygulanmaya devam etmiştir. Çeşitli inanışlar ve ritüeller çerçevesinde Araplar hastalıklarına çözüm bulmaya çalışmışlardır. Şifalı otları, ağaçları kullanarak; hayvanların et, deri, kan, yumurta vb. parçalarından yararlanarak; tuz, su, taş vb. madenleri birer ilaca dönüştürerek hastalıklardan korunmaya ve hastalıkları iyileştirmeye özen göstermişlerdir.

Bilgi

Çıkar çatışması yoktur. Bu çalışma 25.03.2022-24.12.2022 tarihleri arasında, "Geçmişten Günümüze Araplarda Halk Hekimliği" adı altında, Bayburt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) biriminde 700 tl bütçe ve 9 ay süreli 2022/69002-02 nolu hızlı destek projesi olarak çalışılmıştır.

Kaynaklar

1. Dindi E. Kur'an'da İslam öncesi kültürün izleri. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
2. Usta İ. İslâm öncesi Arap mitolojisi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları; 2015.
3. İnan A. Eski Mısır tarih ve medeniyeti. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 1987.
4. Cevad A. el-mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslam, C. XII., Beyrut: Daru'l-Saki; 2001.
5. Esmer M. İslam fethine kadar Hîre Şehri'nin Arap kültüründeki yeri ve önemi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
6. İbn Battûta. İbn Battûta seyahatnâmesi. (Çeviren A. Sait Aykut) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2004.
7. İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. eş-şî'r ve'ş-şuara. Kahire: Daru'l Hadis; 2006.
8. İbnu'l-Fakih, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedani. el-Buldan, (Tahkik eden Yusuf Hadi) Beyrut: Alemü'l-Kütüb; 1996.

9. Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed. el-egani, C.II, Beyrut: Dârü's-Sekâfe; 1955.
10. Demircan, A. Arap edebiyatında seyahatname türü ve seyahatnameler. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
11. Fehim, MH. Edebu'r-rahlat. Milli Heyetin Kültür, Sanat, Edebiyat Alanında Yayınladığı Aylık Kültürel Kitaplar Serisi: Kuveyt; 1989.
12. Bağatur, G. İbn Ma'sûm ve sulvetu'l-garîb ve usvetu'l-erîb adlı seyahatnâmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
13. Evliya Çelebi. Evliya Çelebi seyahatnâmesi, C.I, (Hazırlayan Seyit Ali Kahraman) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2011.
14. el-Ayyâşî, Ebû Sâlim Abdillâh b. Muhammed. er-rihletu'l-Ayyâşîyye I-II, (Tahkik eden Sa'îd el-Fâdilî, Süleyman el-Kuraşî) Dârü's-Suveydî: Ebu Dabi/BAE; 2006.
15. Ünalın İ. Osmanlı dönemi Arap edebiyatında seyahatname. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
16. en-Nâblusî, Abdulganî b. İsmâ'îl. el-hakîka ve'l-mecâz fî rihle Bilâdi's-Şâm ve Mısır ve'l-Hicâz I-III, (Tahkik eden Riyad Abdulhamîd Murad) Dârü'l-Ma'rife, Şam; 1998.
17. el-Lukaymî, Mustafa Es'ad. Mevânihu'l-uns bi-rihletî li-vâdî'l-Kuds, (Neşreden Riyâd Abdulhamîd Murad) Vezâretu's-Sekâfe), Hey'eti'l-Âmmeti's-Sûriyye li'l-Kuttâb Dimâşk; 2012.
18. Bayat AH. Tıp tarihi. İstanbul: Üçer Matbaacılık; 2016.
19. Çağatay N. İslâmdan önce Arap tarihi ve cahiliye çağı. Ankara: Mars Matbaası; 1957.
20. Hayırlıdağ M. Mısır tıbbının gizemi papirüsler. Akademik Tarih ve Araştırma Dergisi. 2021; 4: 65-85.
21. Dönmez OO. Eski Mısır uygarlığında tıp uygulamaları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
22. el-Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. el-Hayavân, (Tah. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Kahire: Matbaatu Mustafa, 1938.
23. Abu Salih H. Ürdün'deki Geçiş Dönemi Âdetleri Üzerine Bir Karşılaştırma (Amman-Samsun Örneği). (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
24. Alkaki R. Irak'taki Arap, Türkmen ve Kürt Folkloru Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021.
25. Apak Â. Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü. İstanbul: Ensar Neşriyat; 2016.
26. Yüksel A. "İslam Hukuku Bağlamında Tıbbın Gelişim Süreci", Darüşşifa İslam tıp tarihi araştırmaları dergisi, (S.1/2, 50-61), 2022.
27. Demir T. "İslam-Tıp Etkileşiminin Sosyolojik Bir Ürünü Olarak Tıbb-ı Nebevî", Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (S.1/3, 24-43)